

Zaniknutá stredoveká osada v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči

VLADIMÍR MINÁČ

V tomto príspevku by sme chceli v stručnosti načrtnúť výsledky archeologického výskumu v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči, ktorý priniesol viaceré nové a cenné poznatky pre štúdium zaniknutých stredovekých osád na juhozápadnom Slovensku.

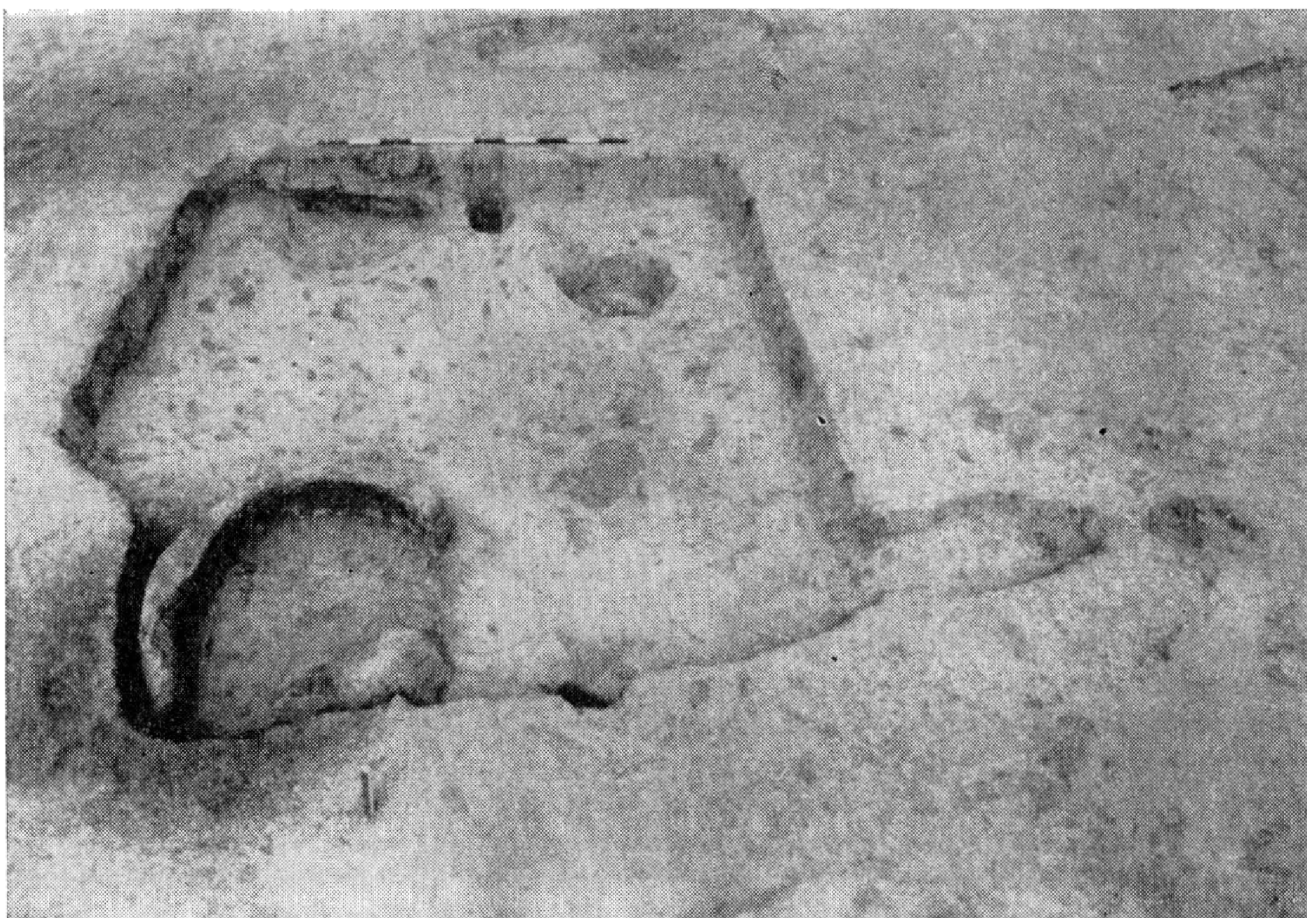
V roku 1976 uskutočnil Archeologický ústav SAV v Nitre v spolupráci s Archeologickým ústavom SNM v Bratislave záchranný archeologický výskum na trase výstavby diaľnice Čataj—Trnava. Vlastná lokalita sa nachádza v kilometri 30,1 a 30,2 diaľnice D 61 Bratislava—Trnava, na dvoch protiľahlých svahoch, stredom ktorých preteká potok Ronava. Kým južný svah patrí do chatára obce Slovenská Nová Ves, severný už od katastra obce Zelenča (obe okr. Trnava).

Pri záchrannom archeologickom výskume na uvedenej lokalite sme preskúmali veľkú plochu (cca 2500 m²) a objavili časť zaniknutej stredovekej osady z 11.—13. storočia. Spolu sme odkryli 31 objektov a zachytili celkovú šírku osady, ktorá nám umožňuje vytvoriť si určitú predstavu o jej pôdorysných dispozíciách. Ide tu o osadu zvláštného pôdorysného typu, v ktorej ťažko ešte hovoriť o usporiadaných usadlostiach, kde však už existuje určitý systém i určitá proporcionalita (obr. 1). Na svahu v chatári obce Slovenská Nová Ves boli bližšie k potoku Ronava umiestnené objekty výrobného a hospodárskeho charakteru, kým ďalej na samom temeni svahu boli postavené obydlia. Tri príbytky (obj. 18/76, 19/76 a 25/76) stáli v pravidelných vzdialenostiach v rade za sebou, štvrtý potom obďaleč oproti nim, čím vzniká dojem akoby existovala medzi nimi pôvodne ulica (obr. 1). Na druhej strane potoka Ronava v chatári obce Zelenča mali zase prevahu objekty výrobného charakteru — mohutné klenbové pece s veľkými predpecovými jamami a otvorené ohniská. S podobným usporiadaním objektov sa nestretávame často na stredovekých sídliskách. Pokiaľ to možno z malých preskúmaných plôch vidieť, v osadách a dedinách juhozápadného Slovenska majú obytné a ďalšie objekty nepravidelné rozloženie s nerovnomernými vzdialenosťami medzi sebou a aj na území Maďarska v osadách včasnoarpádovského obdobia prevláda voľná, rozptýlená pôdorysná dispozícia (Habovštiak, 1969, 78; Holl, 1970, 373). Určitý systém badať len na lokalite Tiszalök-Rázom, kde stáli jednotlivé príbytky v rade za sebou a na lokalite Dunaújváros, kde medzi dvoma radami domov existovala pravdepodobne ulica (Méri, 1952, obr. 2; Bóna, 1973, 80). Na lokalite Doboz sa zase nachádzali nadzemné sídliskové objekty, azda výrobného charakteru (otvorené ohniská) v značnej vzdialenosti od domov, podobne ako v prípade Zelenča (Kovalovszki, 1964, 130 n., obr. 56).

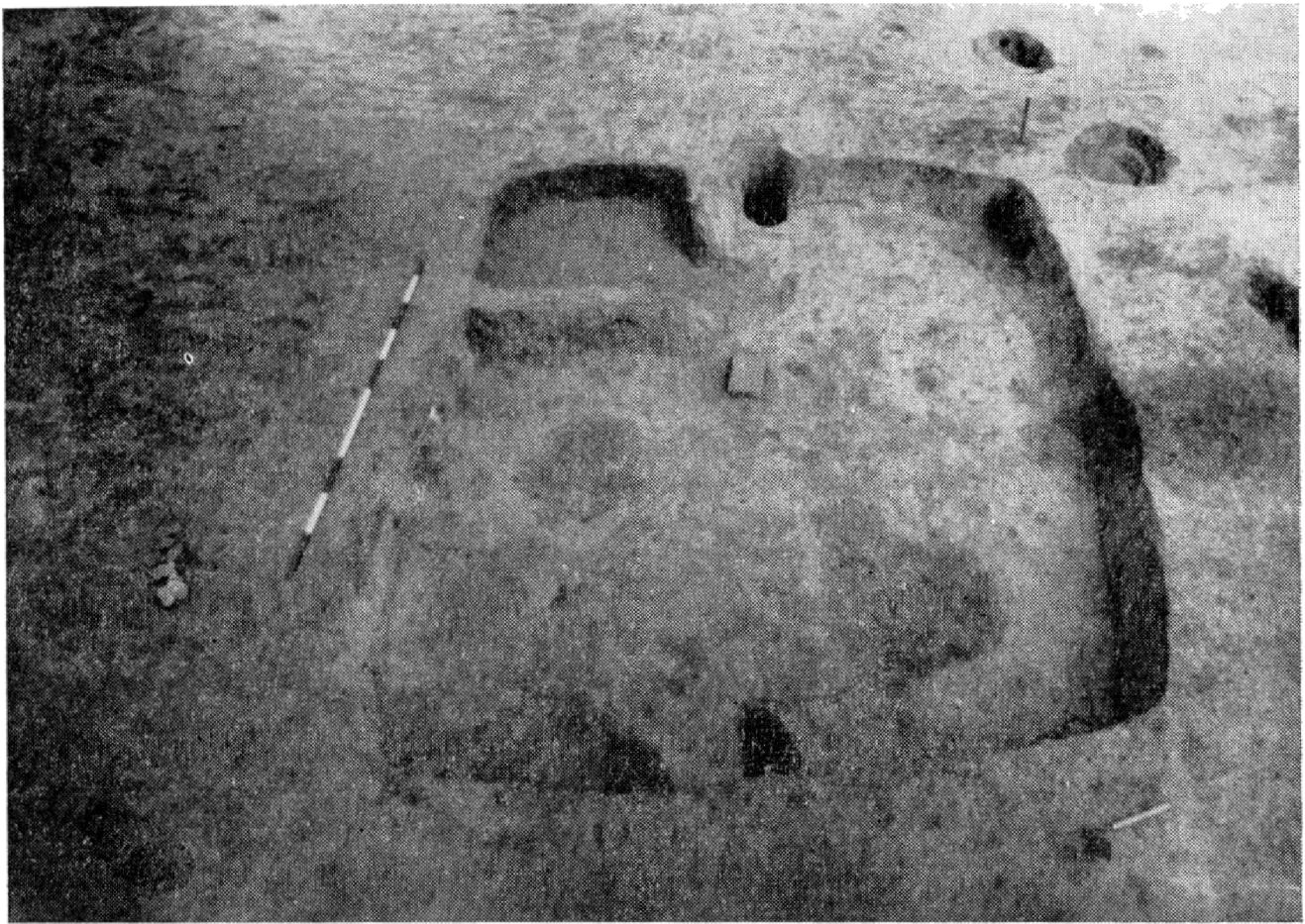
Záchranný archeologický výskum v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči priniesol aj niektoré nové poznatky týkajúce sa pôdorysnej dispozície a vnútorného členenia včasnostredovekých príbytkov (obr. 2, 3). Novoveské chaty mali obdĺž-

Obr. 1. Slovenská Nová Ves-Zelenež, pohľad na odkryté príbytky.

Obr. 2. Slovenská Nová Ves-Zelenež, chata II (obj. 25/76).

Obr. 3. Slovenská Nová Ves-Zeleneč, chata III (obj. 27,76).

Obr. 4. Slovenská Nová Ves-Zeleneč, mohutná klenbová pec s veľkou predpecovou jamou (obj. 2/76).

nikové pôdorysy (o rozmeroch 420×320 , 390×340 a 380×300 cm) a boli zahĺbené cca 30 cm pod úroveň pôvodného terénu. Uprostred kratších stien chát — polozemnic boli zapustené koly, ktoré niesli konštrukciu strechy príbytku. V chate III/76 (obj. 27/76) bola uprostred v osi kolových jám položená tehla, ktorá pravdepodobne slúžila ako podpora ďalšiemu nosnému kolu (obr. 3). Vyhrievacími telesami v príbytkoch boli hlinené pece zahĺbené priamo do spráše a umiestnené vždy v niektorom rohu. V chate I/76 (obj. 18/76) a v chate II/76 (obj. 25/76) boli pece bežného kruhového pôdorysu (obr. 2), v chate III/76 (obj. 27/76) mala však pec zvláštnu štvorcovú pôdorysnú dispozíciu (obr. 3). K vnútornému zariadeniu polozemnic patrili aj neveľké a pomerne plytké priehlbieniny umiestnené obvykle v rohoch, ktoré zrejme slúžili k sedeniu (Szabó, 1975, 20 n., obr. 2—6). Oproti ústiu pece, v náprotivnej stene príbytku boli v chate Ia II vhlbené jazykovité výklenky pravdepodobne označujúce miesto vchodu (obr. 2). Analogické príbytky sa objavujú už od 11. storočia, typické sú však najmä v 12. storočí v osadách a dedinách včasnoarpádovského obdobia (Méri, 1952, 58 n., Holl, 1970, 369 n.; Korek, 1976, 94 n.). Z územia juhozápadného Slovenska poznáme podobné chaty nateraz iba z Chotína (Habovštiak, 1973, 17). Tie však nemajú vchodový výklenok a u hlinených pecí sa objavuje iba jediná, kruhová pôdorysná varianta (Paulík, Rejholec, 1958, 223 n.; Habovštiak, 1961, 459 n.). Príbytky s jazykovitým vchodovým výklenkom i príbytky so štvorcovou hlinenou pecou sa však často vyskytujú na súčasných lokalitách v oblasti Maďarska (Bóna, 1973, 15; Szabó, 1975, 28, 32, 34).

Z územia Maďarska poznáme v období 11.—13. storočia aj mohutné klenbové pece s veľkými predpecovými jamami, ktoré sa odkryli v Slovenskej Novej Vsi-Zelenši na území juhozápadného Slovenska vôbec po prvý raz (Méri, 1963, 278 n.; Parádi, 1967, 24 n.; Bóna, 1973, 81). Ide o objekty (spolu 7 objektov) nepravidelného pôdorysu s dnom nerovným v rôznych miestach rôzne zahĺbeným, ktoré sa svojimi plošnými rozmermi podobajú príbytkom (obr. 4). Súčasťou týchto objektov bola vždy mohutná klenbová pec umiestnená spravidla na najvyššom mieste a zahĺbená v spráši, chránená tak najmä pred dažďom. V okolí objektov, ba ani v objektoch samotných sa totiž nenašli nijaké kolové jamy a tak otázka ich zastrešenia ostáva otvorená. Rovnako aj funkcia týchto objektov nie je doposiaľ dostatočne objasnená. Z výplne väčšiny predpecových jám pochádzajú totiž len nepočítané nálezy zvieriacich kostí a skromná úlomková keramika. V estrichoch pecí sa však v niekoľkých prípadoch zachovali plevy a zotlená slama, čo umožňuje predpokladať, že niektoré z nich sa využívali na sušenie trávy a prípravu krmiva. Podľa názorov maďarských bádateľov sa podobné pece (spravidla tie so širším ústím) používali aj na údenie mäsa (Méri, 1963, 378 n.; Holl, 1970, 372). V mohutných klenbových peciach sa však vypaľovala i keramika ako tomu nasvedčujú niektoré nálezy zo Zadunajska (Parádi, 1967, 24 n. obr. 5, 6). O rovnakom využití pece by sme mohli azda uvažovať i pri objekte 9/76 v Slovenskej Novej Vsi, v ktorom sa našli dve celé nádoby a početná úlomková keramika. Mohutné klenbové pece s veľkými predpecovými jamami splňali teda akúsi hospodársko-výrobnú funkciu v osadách a dedinách včasnoarpádovského Uhorska.

Ostatné odkryté objekty v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči sa využívali na rozličné iné účely. Hlinená pec (obj. 7/76) s neveľkou predpecovou jamou korytkovitého tvaru slúžila zrejme na pečenie chleba. Ďalšie objekty, jamy rôzneho pôdorysu a tvaru (najčastejšie kruhové alebo oválne) slúžili jednak na uskladňovanie potravín či obilia (9 objektov), jednak ako jamy na odpad (8 objektov). V objekte 3/76 v chotári obce Zeleneč sme odkryli tesne pod povrchom (cca 20 cm) dve ľudské kostry, no po ich vybratí pokračovala jama ďalej (obilná jama) až do hĺbky dvoch metrov.

Širokej tvarovej i funkčnej škále objektov nezodpovedá však nálezový inventár stredovekého sídliska. Nálezy z jednotlivých objektov sú skromné a hovoria tak jasnou rečou o roľníckom, prípadne roľnícko-pastierskom spôsobe života. Z celého sídliska pochádza len niekoľko celých nádob, zopár železných nožíkov a jeden fragment ostrohy z 12. storočia. Prekvapuje i nedostatok hlinených závesných kotlíkov, ktoré sa všeobecne považujú za znak kočovníckého, či polokočovniického spôsobu života (Habovštiak, 1974, 144). Pravda, pri objektívnom posudzovaní tejto skutočnosti si treba uvedomiť, že výskumu predchádzala celková diaľničná skrývka, pri ktorej bola časť nálezov zničená.

Pri datovaní stredovekej osady sa opierame nielen o keramický inventár, ale i o celkový charakter objektov, najmä o jednotlivé obydlia. Podľa týchto kritérií sa zdá nepochybné, že osada v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči existovala počas celého 12. storočia. Vznikla však pravdepodobne už v 11. storočí a zanikla na začiatku 13. storočia, kedy zanikali všetky menšie osady, čo akiste súviselo s celkovými spoločenskými zmenami vo sfére nadstavby i hospodárstva (Habovštiak, 1969, 81).

Literatúra

- Bóna I., 1973: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Budapest.
- Habovštiak A., 1961: Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI.—XIII. storočí. Slov. Archeol., 9, s. 451—482.
- Habovštiak A., 1969: Stredoveké dediny vo svetle doterajšieho archeologického výskumu na Slovensku. Agrikultúra, 8, s. 67—72.
- Habovštiak A., 1973: Historicko-archeologický výskum stredovekých zaniknutých dedín na Slovensku. Sborník prác přednesených na III. celostátním seminári o problematice zaniklých středověkých vesnic (Uherské Hradiště 10.—13. 5. 1971), in: Kultura a tradice, sv. 14, díl 2, s. 9—23.
- Habovštiak A., 1974: Nálezy stredovekých hlinených kotlíkov na Slovensku. Zborník SNM, LXVIII (História 14), s. 123—155.
- Holl I., 1970: Mittelalterarchäologie in Ungarn. Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae, 22, s. 365—411.
- Korek J., 1976: Árpád-kori településák a Kiskörei Vízelepcső. Az Egri Múzeum Évkönyve, 14, s. 91—108.
- Kovalovszki J., 1964: A dobozi és bashalmi Árpád-kori faluásatások. Folia archaeologica, 16, s. 125—143.
- Méri I., 1952: Baszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. Arch. Ért., 79, s. 49—67.
- Méri I., 1963: Árpád-kori szabadban levő kemencék. Arch. Ért., 90, s. 273—281.
- Parádi, N., 1967: Hács-béndekpusztai Árpád-kori edényégető kemence. Arch. Ért., 94, s. 20—38.
- Paulík J., Rejholec E.: Stredoveké chaty v Chotíne. Slov. Archeol., 6, s. 223—233.
- Szábo J. G., 1975: Árpád-kori falu és temetője Sarud határbán II. Az Egri Múzeum Évkönyve, 13, s. 19—62.

Eine mittelalterliche Dorfwüstung in Slovenská Nová ves-Zeleneč

Im Jahr 1976 unternahm das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften SAV in Bratislava Rettungsgrabungen ab Abschnitt der Fernstraßenbaustelle Čataj-Trnava. Der eigentliche Fundort liegt zwischen dem Kilometer 30,1 und 30,2 der Autobahn D 61 Bratislava-Trnava im Kataster der Gemeinden Slovenská Nová Ves und Zeleneč (beide Bezirk Trnava).

Bei den archäologischen Rettungsgrabungen an dieser Örtlichkeit untersuchten wir eine rund 2 500 m² große Fläche und legten den Teil einer abgekommenen mittelalterlichen Siedlung aus dem 11.—13. Jahrhundert frei. Wir stießen auf insgesamt 31 Objekte und hielten das gesamte Breitenmaß der Siedlung fest, das eine bestimmte Vorstellung von ihrem Grundriß gestattet. Es handelt sich um einen besonderen Grundrißtyp; man kann zwar noch nicht von bewußt orientierten Gehöften sprechen, doch besteht bereits ein bestimmtes Lagesystem und ein Art Proportionalität (Abb.1). Während auf dem Boden der Gemeinde Zeleneč am rechten Ufer des Ronava-Baches vorwiegend der Produktion dienende Objekte (u. a. überwölbte mächtige Öfen mit großen Vorgruben) und offenen Feuerstellen lagen, befinden sich auf dem Gebiet der Gemeinde Slovenská Nová Ves, am linken Bachufer, Wohnobjekte und verschiedene Wirtschaftsbauten der mittelalterlichen Siedlung. Drei hart am Scheitel der Böschung erbaute Behausungen standen in regelmäßigen Entfernungen hintereinander, die vierte so gegenüber, daß der Eindruck entsteht, als hätte zwischen ihnen ein Gasse geführt (Abb. 1).

Die freigelegten Hütten waren rechteckig und etwa 30 cm in das ursprüngliche gewachsene Gelände vertieft. In der Mitte der kürzeren Wände hatte man Pflöcke eingelassen, die offenbar das Satteldach trugen. Die Wärme lieferten runde oder viereckige Lehmöfen, die unmittelbar in den Löß vertieft wurden und immer in einer der Ecken lagen (Abb. 2, 3). Zur inneren Einrichtung gehörten nicht allzugroße und relativ seichte Vertiefungen, die wohl dem Sitzen dienten. In zwei Behausungen gab es in der Gegenwand der Ofenmündung zungenförmige Nischen, die wahrscheinlich den Eingang markierten.

Außer den Behausungen legten wir in Slovenská Nová Ves noch 7 andere Objekte besonderer Art frei, die im Fundinventar der Südwestslowakei eine Ausnahme vorstellen. Es handelt sich um mächtige überwölbte Öfen mit großen Vorgruben, die in der mittelalterlichen Siedlung irgendeine wirtschaftliche Aufgabe zu erfüllen hatten (Abb. 4). Aus den meisten Vorgruben kommen zwar nur spärliche Funde (Tierknochen und bescheidene keramische Scherben), dafür blieben in den Estrichen der Öfen Reste von Pflanzen und verwestem Stroh übrig. Diese Tatsache gestattet den Schluß, daß die meisten Öfen dem Trocknen von Gras und der Futterherstellung gedient haben. Bloß bei dem Objekt 9/76, wo zwei ganze Gefäße und zahlreiche keramische Fragmente geborgen wurden, vermute ich, daß man mit einer anderen Verwendung rechnen kann: dieses Objekt ist offenbar die vorübergehende Arbeitsstätte eines Töpfers gewesen.

Die übrigen in Slovenská Nová Ves-Zeleneč freigelegten Objekte dienten verschiedenen anderen Zwecken, der tönernerne Ofen (Obj. 7/76) mit der kleinen trogförmigen Vorgrube wahrscheinlich dem Brotbacken; andere Objekte, Gruben verschiedener Grundrisse und Formen (meist rund oder oval), wurden einerseits zur Aufbewahrung von Speisen oder Getreide, andererseits als Abfallgruben verwendet.

Die breite Form- und Funktionsskala dieser Objekte wird jedoch von dem Fundinventar dieser mittelalterlichen Siedlung nicht erschöpft. Aus der Untersuchung sfläche kommen nur einige unversehrte Gefäße, mehrere eiserne Messerchen und ein Spornfragment aus dem 12. Jahrhundert. Überraschend ist auch der Mangel an tönernen Hängekesseln, die allgemein als Merkmal der nomadischen oder halbnomadischen Lebensweise gelten.

Bei der Datierung der mittelalterlichen Dorfwüstung stützen wir uns nicht nur auf das keramische Inventar, sondern auch auf den Gesamtcharakter der Objekte, einschließlich der einzelnen Behausungen. Nach diesen Kriterien scheint es festzu-

stehen, daß die Siedlung in Slovenská Nová Ves-Zeleneč während des ganzen 12. Jahrhunderts existiert hat. Sie ist jedoch wahrscheinlich bereits im 11. Jahrhundert entstanden und zu Beginn des 13. Jahrhunderts untergegangen, als die meisten kleineren Siedlungen im Zusammenhang mit den tiefgreifenden sozialpolitischen und wirtschaftlichen Änderungen abgekommen sind.

Texte zu den Abbildungen

Abb. 1. Slovenská Nová Ves-Zeleneč, Block auf die freigelegten Behausungen.

Abb. 2. Slovenská Nová Ves-Zeleneč, Hütte II (Obj. 25/76).

Abb. 3. Slovenská Nová Ves-Zeleneč, Hütte III (Obj. 27/76).

Abb. 4. Slovenská Nová Ves-Zeleneč, mächtiger Wölbeofen mit geräumiger Vorgrube (A Obj. 2/76).

